

СТИМУЛЮВАННЯ МОВЛЕННЯ Й МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Тетяна ДОВГА

В статті розкриваються можливості використання творів дитячої художньої літератури у процесі розвитку мислення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Ключові слова: мислення, мовлення, стимулювання, молодший школяр, дошкільник.

Важливим завданням початкової школи на сучасному етапі є виховання мовної особистості, здатної зорієнтуватися в інформаційно-насиченому суспільстві. Це досягається, насамперед, за рахунок прилучення дітей до читання, до спілкування з дитячою книгою, до скарбниці рідної мови.

Роль читання у вихованні й розвитку дитини відзначав В.О.Сухомлинський: "Читання – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе, воно відкривається перед дитиною лише тоді, коли поряд з читанням, одночасно з ним і навіть раніше, ніж вперше розкрита книжка, починається копітка робота над словом, яка повинна

охоплювати всі сфери активної діяльності, духовного життя дітей – працю, гру, спілкування з природою, музику, творчість" [6, 194].

У процесі читання дитячої літератури у дітей виховується любов до Батьківщини, до природи, до рідних людей, ціннісні якості особистості, розвивається мовлення й мислення.

Реалізація педагогічного аспекту в процесі вивчення мови і літератури полягає в тому, що в учнів формується уявлення про те, що мова розвиває мислення, а мовленнєва діяльність тренує розум людини та позитивно впливає на розвиток її інтелектуальних здібностей, формує мовну особистість.

Метою нашої статті є розгляд сучасних аспектів розвитку мислення дошкільників та молодших школярів засобами художнього слова, поданих крізь призму застосування кращого досвіду відомих педагогів минулого та сучасності.

Аналіз дидактичної спадщини українських педагогів та вчених (С.Ф.Русової, С.О.Сірополка, Т.Г.Лубенця, Я.Ф.Чепіги, О.Ф.Музиченка) дозволяє стверджувати, що важливим компонентом дидактики початкової освіти в Україні є розвиток пізнавальних сил, здібностей, інтересів дитини. Їх наукові дослідження довели необхідність здійснення розумового виховання як організованого педагогічного процесу, спрямованого на формування елементарних знань і навичок, розвиток розумових сил, самостійності, інтересу до інтелектуальної діяльності, а також цілеспрямованого розвитку уваги, пам'яті, мовлення як основного засобу розумового виховання дітей.

Видатні педагоги минулого наголошували на величезній ролі художнього слова у навчанні наймолодших учнів. Так, дослідниця дошкільної та початкової ланок освіти, Софія Русова зазначала, що джерелами для навчання служать народна поезія і найкращі літературні твори, у яких широко представлена краса словесної форми і різноманітних словесних комбінацій. В поезії, у творчості найкращих письменників мова виявляє свою найбільшу силу; один-два рядки поезії часто викликають більше думок, ніж великий науковий трактат [2, 245-247].

Роботу з різноманітними мовними засобами С.Русова вважала невіддільною від роботи над розвитком мислення і творчості, вказуючи на те, що "...знання різних словесних форм, конструкція речень, вживання якогось слова, виразу – все це розвиває думку учня, викликає його словесну творчість, його панування над цими формами. Іде без перерви процес від окремого до загального, ідуть різні порівняння, вибір найправильніших виразів, ціла низка логічних операцій, вправ у праці мислення і зміцнення сили розсудку" [2, 247].

Наголошуючи на ретельному і послідовному вивченні рідної мови, вона писала: "Після навчання граматики йде стилістика, поетика, як найкраще розуміння краси, сили мови, вміння і самому якнайкраще висловити своє почуття, свою думку. Хто опанує ці різноманітні засоби до розуміння усієї сили мови, той буде мати "die Wort in saher Macht" (слова у своїй владі), він зможе легко володіти серцями людей. Звісно, правила чи вправи не створюють поета, коли до того в дитини нема природних здібностей, але зуміють викликати їх з таємниці внутрішнього світу дитини, хоч і середньо одарованої, і дати їм шляхетну обробку, піднесене оволодіння мовою, що завше характеризує високоосвічену людину" [2, 248].

Учений-педагог та бібліотекознавець С.О.Сірополко, який опікувався роллю рідної мови та літератури в системі навчальних дисциплін, зазначав, що "...перше місце в програмі початкової школи повинна зайняти рідна мова, бо вона має з природи річи більше виховуючої сили, ніж які інші предмети. З огляду на те, що зміст художніх творів складається в образи, які найчастіше малюють життя людини, особисте, родинне і громадське, то на лекціях рідної мови школа ставить перед учениками силу питань людського життя і творить основу для розвитку релігійно-морального, естетичного та національного почуття."

Художня література ("художнє письменство"), на думку С.О.Сірополка, "...дає ученикові образи і малюнки, уяви і розуміння з приводу щоденних взаємовідносин людей, пробуджує, поширює й ушляхотнює уяву і почуття, виховує признання того, що в цих взаємовідносинах є гарного і негожого, морального і непуцящого, закидає в душу його ідеальні поривання" [4, 159].

Роль рідного слова у вихованні і розвитку творчих здібностей молодших школярів надзвичайно підносили В.О.Сухомлинський, який писав: "Я не допущу перебільшення, коли скажу, що саме у молодшому віці – від шести до десяти-одинадцяти років відбувається становлення почуття любові до слова. В цьому віці дитина осягає найтонші відтінки, барви, пахощі слова. Три з половиною десятиліття роботи з дітьми твердо переконали мене у тому, що чутливість до точності й краси слова, грамотність і те, що я назвав би чуттям рідного слова, нетерпимість до примітивізму, спрощення – все це залежить від того, як зазвучало слово для дитини, коли їй було шість, сім років. Розвиток розуму дитини, становлення її здібностей, нахилів, покликання, утвердження інтелектуальної гордості – ці надзвичайно важливі риси дитячої особистості визначаються тим, що і як почує й скаже дитина про світанок і квітку, метелика й сніжинку, краплю роси на троянді й ключ відлітаючих в ірій птахів. У своїй практичній роботі ми домагаємось того, щоб слово ввійшло в духовне життя кожного вихованця як засіб

активного бачення світу й творчості. Щоб слово жило в дитячій свідомості, виблискувало всіма барвами й відтінками краси, породжувало й утверджувало в юні почуття подвигу, захоплення перед красою природи, праці, благородства людської душі, поведінки, вчинків" [5, 412].

Дитячу літературу як засіб всебічного виховання та розвитку учнів сучасної української школи досліджували О.Білецький, Н.Волошина, О. Зубарева, Л.Кіліченко, А.Костецький, В.Плахтій, О.Савченко, Н.Скрипченко, А.Терновський, Ю.Ярмиш, та ін.

Книжки пояснюють дітям світ. Життя не зупиняється ні на мить, і, звертаючись до книги, дитина шляхом багаторазового перечитування творів може досягти сприйманням, розумом, почуттям, його мінливість і різнобарвність. Молодші учні можуть усвідомити також найскладніші речі, якщо письменник говорить з ними доступною і образною мовою. Чим глибші і абстрактніші ідеї, які треба донести до серця і розуму дитини, тим доступнішими і емоційнішими мусять бути мова та образи твору.

Водночас, рідна мова виконує дві найважливіші функції – служить засобом розвитку особистості й засобом пізнання та спілкування. Відомо, що розвиток людини відбувається в розумовому й емоційному планах.

Дослідниця О.Я.Савченко вважає, що опосередкованими засобами впливу на навчально-виховний процес з метою розумового виховання молодших школярів є ті, що набули широкого застосування в сучасній початковій школі: особистісно-орієнтоване, гуманне спілкування; різні прийоми заохочення допитливості, виникнення позитивних інтелектуальних почуттів (емоційність навчання), самостійності думки, нагромадження і осмислення цілеспрямованих спостережень, підтримка розумових зусиль дитини, розвиток асоціативного мислення, уяви. Не менш важливою умовою дослідниця вважає розвивальну насиченість змісту початкової освіти, якою пронизані всі його компоненти [3, 183].

Неперевершеного значення у цьому набуває художнє слово. Воно має величезний вплив на свідомість, почуття, моральність людини за умови правильного вибору літературного твору, осучаснених способів його використання в навчально-виховному процесі.

Дослідження дошкільної ланки освіти засвідчують, що художнє слово є ефективним засобом розширення кола дитячих уявлень про природу і довкілля, збагачення запасу різногалузевих знань, а також морального та емоційно-ціннісного розвитку. Водночас, будь-який літературний твір – фольклорний чи авторський має стимулювати мовленнєву й інтелектуальну активність дитини, її мислення та уяву, бути для маленького читача (слухача) об'єктом цілеспрямованих спостережень, елементарного аналізу, творчих дій.

Покажемо це на прикладі авторських казок, в яких педагог і літератор Василь Олександрович Сухомлинський майстерно пов'язує образи природи з найтоншими переживаннями дитячої душі [1]:

Блакитні журавлі.

Зоя вийшла сьогодні з дому радісна, весела. Вчора ввечері тато і мама довго сиділи біля її ліжка, розповідали казки. А коли їй захотілося спати, – поцілували і сказали:

– Хай присниться ясне сонечко тобі, доню.

Зої снилося ясне сонечко.

А її однокласник Дмитрик прийшов із дому сумний і задумливий. Учора ввечері тато й мама сварилися. Мама плакала. Дмитрикові довго не спалося. Коли він заснув, побачив уві сні заплакані матусині очі.

Ідуть на прогулянку Зоя і Дмитрик. Зоя щось весело щебече, а Дмитрик ніяк не второпає, про що вона розповідає.

Аж тут Зоя гукає:

– Дивись, журавлі! Весна наступає. Які ж вони гарні – блакитні журавлі! Бачиш, Дмитрику? Блакитні.

– Не блакитні, а сірі... – тихо каже Дмитрик.

– Та ні! Блакитні! – захоплено повторює Зоя.

Вони підійшли до виховательки. Зоя хвалиться:

– Коли ми вийшли гуляти, у небі летів ключ блакитних журавлів. А Дмитрик каже, що вони сірі. Хіба журавлі сірі?

Вихователька уважно й лагідно подивилася в Дмитрикові очі:

– Для тебе, Зою, блакитні. А для Дмитрика – сірі... Та не впадай у відчай, Дмитрику. І твої летітимуть блакитні.

В цьому і наступному творах проблема етичного світобачення дитини вдало вирішується письменником через багатство кольоросприйняття.

Як Бджола стала золота.

Летіла Бджола й побачила гарбузову квітку. А гарбузова квітка велика-велика. Залізла Бджола всередину та набирає солодкого соку. Набрала, вже пора й летіти. Та захотілося Бджолі роздивитися квітку. Довго мандрувала вона між пелюстками. Насипалось жовтого пилку на її крильця – й стала Бджола золота-золота. Летить Бджола до вулика, а сторож її не пускає.

– Ти чужа, – каже сторож, – он яка ти жовта.

– А глянь, скільки меду я несу, – каже Бджола.

– Тепер я впізнав тебе, – зрадів сторож, – ти наша. Ти золота.

Зелене та рум'яне яблучка.

У саду виросла маленька яблунька. Зацвіли на ній дві квітки: одна на верху, друга – на нижній гілці, майже над землею. Зав'язалися два

яблучка: одне – вгорі, друге – внизу. Обидва маленькі, зелененькі, покриті м'якеньким пушком. Пробіг маленький хлопчик, глянув на них та й каже:

– Які ви кислі. – І скривився.

Улітку були спекотні дні. Нижньому яблучкові в затінку прохолодно, а горішньому – жарко. Радіє нижнє яблучко та й каже горішньому:

– От добре, що я внизу. Не пече мені сонечко. Як тільки ти ото біля самого сонця живеш?

Мовчить горішне яблучко.

Закінчилось літо. Якось ранесенько подивилося нижнє яблучко вгору й бачить: горішне яблучко золоте, рум'яне. А на себе глянуло – зелене, з м'якеньким пушком, майже таке саме, як весною.

Дивується нижнє яблучко та й каже горішньому:

– Чому ти таке рум'яне? А я чому таке зелене?

– Я цілий день було на сонечку. Не боялося його проміння. А ти ховалося в холодку.

На особливу увагу заслуговують віршовані твори – вони дуже близькі дітям своїм ритмом, веселою римою та мелодійністю, пісенністю. Кращі зразки поезії для дітей вражають яскравим втіленням у собі природного ритму й темпу дитячих рухів, образного мислення, душевних потягів.

Для дитини вкрай значущими є теплота реального образу, поетичний елемент у ньому. Таких рис, особливо потребують зображення природи взагалі, й, зокрема, представників рослинного світу.

РОМАШКА

На стрункій високій ніжці,
Біля річки, на лужку,
У косинці-білосніжці
Стрів я квітоньку таку.
Ясним оком жовтуватим
Посміхалася мені...
Я хотів її зірвати,
А бджола сказала: – Ні!

М.Познанська

ВОЛОШКИ

А в стерні – волошки,
Сині, синезорі,
і такі дрібненькі –,
слізки росяні.
Назривав їх трошки.
Це волошки? – Зорі!
Ниточки тоненькі –
мрії весняні.

В. Чумак

Працюючи з дітьми ще на етапі дошкілля, дорослі мають вдумливо добирати найкращі поетичні зразки, дбати про розширення з віком поетичних уподобань малюків. Діапазон величезний: від коротких

народних потішок до довгих віршованих казок, творів літературної класики та сучасних дитячих поезій. Вони допомагають наблизити образ певного звіра до дитячих уявлень, "олюднити" його, зробити привабливим.

Журився їжачок

Ой журився їжачок,
Що багато колючок
На його свитині.
Не було б тих колючок –
Він катав би діточок
День і ніч на спині!

П.Ребро

Восьминіг

Дуже радий восьминіг
Що у нього вісім ніг.
Він у штиль і у негоду
Легко горне ними воду.
А була б лиш пара ніг
Вмить стомився б восьминіг.
С.Шаповалов

Образи рослинного й тваринного світу широко представлені жанром авторської загадки, що слугує одночасно засобом пізнання оточуючого та стимулювання дитячої думки.

Ключ загадки скраю знайди!

І.Величко

Півнева учениця.

Яка у нашій лісі є
Відстала учениця!
Вона усе життя своє
Співати в півня вчиться.
Вчить його пісеньку вона
Від рання і допізна.
Але чомусь і досі зна
Лиш половину пісні!
(Зозуля)

П.Ребро

Акровірш

Блакитні квітки, як
джерельця,

А кожна по п'ять пелюсток.
Розлогі хрещаті стебельця
Відразу з кількох гілочок.
І взимку він теж зеленіє,
Народ його любить завжди.
От хто ж відгадати воліє,

Отже, використання художнього слова в практиці роботи з дошкільниками і молодшими школярами слугує ефективним засобом розвитку мислення й мовлення, що забезпечує успішне виконання ними навчальної та пізнавальної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Василь Сухомлинський. Казки // Рідна школа. – 2008. – №9. – Стор.22-33
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори. У 2 кн. Кн. 2. // За редакцією Є.І.Коваленко; Упоряд., прим. Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. – К. : СПД "Цудзинович Т.І.". – 2007. – 204 с.
4. Сірополко С.О. Завдання нової школи / В кн.: Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К. : Наук.світ, 2003. – С.155-163.
5. Сухомлинський В.О. Думки про літературу в школі / В кн.: Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К. : Наук.світ, 2003. – С.409-415.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5-ти т. – Т.3. – К.: Радянська школа, 1976. – С.7-279.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: розвивальне навчання, навчально-пізнавальна діяльність дошкільників та молодших школярів.